

Vård av äldre hus

Sammanfattning:

Detta kapitel ger konkreta råd för hur vi bör sköta äldre hus. Det är uppdelat i tolv stycken som berör olika specifika frågeställningar. Innehållet kan sammanfattas på följande vis:

- Respektera husets ursprungliga proportioner, material och planlösning. Löpande underhåll är att föredra framför omfattande ombyggnader.
- Utforma tillbyggnader så att de harmoniserar med husets ursprungliga arkitektur. Stora verandor och balkonger har förödande inverkan på kulturmiljön.
- Var rädd om gamla fasader. Undvik utvändigt tilläggsisolering och tänk på att äldre hus ofta har vackra och genomtänkta proportioner där stensockel, träfasad och tegeltak samverkar. Klä inte husen med överflödigt snickarglädje som inte funnits tidigare.
- Använd traditionella färger och kulörer. Linoljefärg är vanligast på äldre bostadshus, rödfärg på magasin och sjöbodrar.
- Fönstrens utseende är mycket viktigt för husets estetik. Gamla träfönster är i regel både vackra och av hög kvalitet. Vid byte av fönster bör vi bibehålla proportionerna.
- Tänk på att takens utseende spelar en stor roll för upplevelsen av bebyggelsen. Välj lertegelpannor istället för betongpannor.
- Respektera de öppna platserna mellan husen.

Att värna kulturmiljön

Äger vi ett gammalt hus i Sotenäs har vi ett ansvar för den gemensamma kulturmiljön. Det enskilda husets interiör är en privat domän men husets utsida är en del av ett gemensamt vardagsrum. För att bibehålla miljön så att även kommande generationer kan uppleva kommunens unika bebyggelsekultur är det viktigt att alla tar sitt ansvar för såväl det privata som det offentliga rummet. I mötet mellan kulturen och bebyggelsen skapas samhällen. Kulturen är dock inte statisk, inte heller byggnaderna. Ett samhälle ändrar karaktär, människor får nya levnadsförhållanden och stadsbilden byter successivt skepnad. När man gör ingrepp i en äldre byggnad kan olika grad av varsamhet mot husets ursprungliga arkitektur eftersträvas. I många fall, t.ex. i de välbevarade delarna av kustsamhällena, kan det vara motiverat med antikvariska reoveringar. Här handlar det om att "frysa" husens ursprungliga utseende och endast använda traditionella hantverksmetoder och material. På andra ställen finns det kanske inte riktigt så starka bevarandekrav. I många är det viktigare att tillse att platsens karaktär bibehålls än att samtliga detaljer se ut exakt som de gjorde på 1800-talet. Vad som här är centralt är att

respektera husens ursprungliga proportioner, material och roll i stadsbilden. Det kan vara lätt att i dagens rika utbud av byggmaterial frestas att utrusta äldre hus med stora verandor, trendiga snickerier och andra främmande byggelement. Resultatet kan bli att kulturmiljöer splittras och den känsliga helheten i kustsamhället förstörs. Därför är det av stor vikt att den som planerar att bygga om ett äldre hus känner till byggtraditionerna. Fokus i detta stycke kommer att ligga på att lyfta fram de traditionella byggmetoderna och ge råd vid renovering av äldre hus.

Underhåll och restaurering

Alla som äger äldre hus ställs inför lägen då man måste göra mer eller mindre stora ingrepp i huset. För att långsiktigt säkerställa husets kvalitet krävs ett löpande underhåll. Ur såväl ekonomisk som estetisk synvinkel är det fördelaktigt att göra så små förändringar som möjligt. Regelbundet underhåll av husets klimatskal och bärande delar – tak, grund, fasader, fönster, rännor t ex, är viktigt om inte huset skall börja förfalla. Inför en ombyggnad, dvs en mer omfattande renovering, är det viktigt att respektera husets ursprungliga arkitektur. I regel är den bästa vägen att bara utföra de åtgärder som är nödvändiga (t.ex. att förbättra standarden på badrum och kök) och inte ”passa på” att slå ut väggar, förändra fasaden eller välja trendiga material som bryter mot husets estetiska kvaliteter. I det långa loppet är det nästan alltid bättre att göra små förändringar som harmoniserar med ursprungsarkitekturen än att försöka omvandla huset efter gällande mode. För den som har ett gammalt hus men vill inreda det i modern stil finns det alla möjligheter att åstadkomma detta med lös inredning; tavlor, möbler etc. På detta sätt kan intressanta och vackra kontraster uppstå utan att man förstör några kulturvärden.

Något som blivit vanligare de senaste decennierna är att restaurera, återskapa, hus vars ursprungliga kvaliteter förvanskats i tidigare renoveringar. Restaureringsprojekt kan göras med olika ambitionsgrad. Viktigt är att gå till grunden med husets historik innan byggandet startar. Det är inte alltid säkert att ett hus blir bättre bara för att man byter ut eternitplattor mot träfasad. Fasader, fönster och snickeridetaljer kan utföras på många olika sätt och ibland kan det vara lätt att ”vilja för mycket” och ge husen en fantasidekor som saknar historisk grund.

Löpande underhåll är det bästa sättet att långsiktigt sköta ett äldre hus. Att renovera med känsla för husets och platsens karaktär är en meningsfull sysselsättning som ger mycket tillbaka.

Tillbyggnader

I vissa lägen kan det vara nödvändigt att bygga till husen. Det kan vara fallet om hushållet växer och nya ytkrav uppkommer. Då är det viktigt att se till att nya och gamla byggnadsdelar fungerar tillsammans i en ny helhet. Det finns många saker att tänka på när vi gör tillbyggnader. Centralt är att respektera husets ursprungliga arkitektur. Ett

bostadshus från förra sekelskiftet kan byggas ut på olika sätt; vissa bra, andra mindre bra. Traditionella tillbyggnader, t.ex. takkupor, kan rätt utförda smälta in och kännas naturliga. Det är dock mycket lätt att trilla i fällor och göra tillbyggnader som inte alls passar in. Resultatet kan bli att de estetiska värdena i hela områden försämras, att den speciella bohuslänska karaktären går förlorad.

Exempel på varsam tillbyggnad av takkupa och burspråk. Notera hur fint takkupans proportioner anpassar sig till det ursprungliga huset, samt att burspråkets grund klätts med granit.

De vanligaste äldre hustyperna; enkelhuset och dubbelhuset, kan byggas till på olika sätt med gott resultat. Enkelhuset kan sträckas ut i längdriktningen, eller genom en tvärställd byggnadsdel med samma bredd och takvinkel som det ursprungliga huset. Att höja taket bör undvikas eftersom man då ändrar husets karaktär; det är inte längre frågan om ett smalt enplanshus. Dubbelhuset kan sträcka ut i längdriktningen. Vi kan även bygga takkupor och inbyggda glasverandor under förutsättning att de till storlek och utförande harmoniserar med huset. Både vad gäller enkelhus och dubbelhus är det viktigt att tänka på fönstersättning och fasadutformning. I täta kustsamhällen får främmande element negativ inverkan på helheten. Därför bör tillbyggnader smälta in i miljön och anpassa sig till den tidsepok som husen härstammar ifrån.

Balkonger och verandor

En särskild typ av tillbyggnader som blivit mer och mer populära är öppna uterum; balkonger och verandor. De senaste åren har vi sett allt mer brutala ingrepp i samhällena i form av stora verandor och balkonger som inte på något sätt anpassar sig till helheten. Äldre tiders balkonger och verandor är i regel naturliga delar av husens arkitektur. Vid slutet av 1800-talet, då välståndet ökade i Sotenäs, blev husen större och mer påkostade än tidigare. Samtidig kvarstod den klassicistiska proportioneringen av fasader och interiörer. Balkonger, takkupor och verandor från decennierna kring sekelskiftet kan vara rikt utsmyckade och detaljerade, men de underordnar sig alltid den estetiska helheten. Ofta tjänar t.ex. verandatak som balkong på övervåningen, med utgång från en frontespis. På detta vis blir form och funktion integrerade i varandra.

När gamla permanenthus blir fritidshus kan det ofta uppstå önskemål om stora uterum. Stora verandor och ”påklitrade” balkonger blir alltför ofta resultatet, vilket förstör såväl fasadens proportioner som relationen mellan husen. Att utforma verandor och balkonger är nämligen mycket svårt. På samma sätt som när man gör tillbyggnader av själva byggnaden är det viktigt att respektera husets ursprungliga arkitektur. Nybyggda balkonger som hänger ut från övervåningen på gamla bohuslänska hus ser i regel mycket märkliga ut. De stämmer inte in i husens proportioner. Vill vi bygga balkonger får vi

BYGG MED KÄNSLA – *Vård av äldre hus*

kanske tänka oss att även bygga veranda och frontespis. Vill vi bygga stora verandor gör vi bäst i att noggrant tänka igenom vilket behov vi fyller och vad det får för estetiska konsekvenser. Mötet mellan stensockeln och bergshällarna visar hur man förr byggde hus i samklang med landskapet. Relationen mellan stensockeln och träfasaden är en viktig del i den klassicistiska arkitekturens proportioneringskonst. Genom att addera stora verandor till äldre hus förvanskar man båda dessa vackra materialmöten. Ett råd till dem som funderar på att bygga verandor kring sina gamla hus är att ställa funktionen av verandan mot ingreppet i kulturmiljön.

Det kanske går lika bra att anlägga en uteplats i trädgården? Privata uterum med staket är nutida påfund i kustsamhällena. Förr användes ytan runt husen till gemensamma sysslor och umgänge. Detta är värt att tänka på. Att förvalta ett kulturarv handlar om mer än att bara frysa utseendet på husen. På många ställen går det säkert att skapa gemensamma uteplatser som kan användas av flera hus. Eller att helt enkelt ta med sig fikakorgen ut på klipporna. På Sotenäset är det aldrig långt till den fria naturen. De gamla husen byggdes ofta på allmän mark och ytorna mellan husen bör få vara öppna. Skall verandor byggas är det önskvärt att de läggs längs långsidan av huset, gärna med integrerad farstu, och inte går runt hörnen.

Verandor utformades förr med stor omsorg. Varje detalj i husets fasad samspelar med helheten. Riket utsmyckade glasverandor blev vanliga kring förra sekelskiftet och tjänade ofta som entrépartier. Idag byggs sällan verandor med denna estetiska känsla.

I Bohuslän är det aldrig långt till den fria naturen. Ett naturligt alternativ till stora träverandor är att anlägga uteplatser på tomten.

Fasader

Olika delar av Sverige har olika byggtekniska traditioner. I södra Sverige dominerar tegelarkitektur, i Dalarna finns en rik tradition av resvirkeshus och knuttimrade

konstruktioner. I Bohuslän är de äldre husen så gott som undantagslöst byggda av trä. Träfasader kräver en hel del underhåll och många hus har under 1900-talet blivit utsatta för mer eller mindre genomgripande renoveringar. Detta gör att det är mer ovanligt med homogena äldre miljöer i Bohuslän än vad det är t.ex. i Skåne. På de ställen där det finns kvar äldre hus i originalskick är det därför viktigt att husägarna vet hur man sköter husens fasader.

*Välskötta äldre fasader bär på stora
skönhetsvärden. Fasadkompositionen
bygger på medvetna relationer mellan
sten, trä, fönster och snickeridetajler.
Den klassicistiska arkitekturen byggde
på tydliga regler.*

*När man renoverar fasaderna är
proportionerna viktiga att tänka på.
Här har träpanelen dragits ner över
sockelväningen vilket lett till att huset
mist ett av den klassiska arkitekturens
viktigaste kännetecken - relationen
mellan sockel och ovanvåning.*

Äldre bostadshus i Bohuslän's kustsamhällen är i regel byggda med bärande stolpstomme och plank där emellan. (Vissa enklare hus är s.k. ”kubhus”, uppförda med hjälp av mindre träbitar som murats likt en tegelvägg med lerbruk.) Husen är så gott som alltid klädda med stående träpanel med raka eller profilerade locklister. Denna typ av klädsel dominerade under hela 1800-talet och långt in på 1900-talet. På riktigt gamla hus är fasadpanelen olika breda och locklisterna kraftiga, svagt profilerade. Senare sågades panelen i jämnare brädor och locklisterna gjordes åsformade. Liggande panel förekommer ibland, ofta i kombination med stående.

Sjöbodar och uthus var från början timrade och saknade panel. När resvirkestekniken kom började även dessa byggnader kläs med panel. Ofta gjordes denna enklare än på bostadshusen, ibland helt slät, ibland med okantade bräder som lock. På 1940-talet blev det vanligt att klä äldre hus med asbestcementplattor, s.k. ”eternitplattor”. Under senare decennier har även plåt- och plastbeklädnad förekommit. Ofta byts fasadmaterial i samband med tilläggsisolering. Resultatet blir att hela fasaden mister sin särart. Fönsteromfattningar, hörnkonsoler och dörrfoder försvinner ofta med ursprungsfasaden och samhället får ett ordinärt hus istället för ett unikt. Om fasaderna skall renoveras bör man därför använda sig av träpanel, företrädesvis den ursprungliga typen, samt se till att

bevara snickeridetalljer. Ofta är det fullt tillräckligt att bara byta ut de skadade delarna., t.ex. under fönster eller på klimatmässigt utsatta väggar. Utvändig tilläggsisolering leder till att fasaden hamnar utanför stensockeln, vilket får negativ inverkan på husets utseende. Eventuell tilläggsisolering bör därför göras invändigt, även om detta leder till att detaljer som fotlister, stuckatur och liknande förstörs. Förbättrad värmehushållning kan uppnås med enklare medel genom isolering av golv- och vindsbjälklag samt genom att täta runt fönster och dörrar. Inför varje ingrepp bör vi tänka på att bevara proportionerna i fasaden. Mötet mellan grunden och fasaden är ett starkt formelement i äldre bostadshus liksom fönstrens former och inbördes förhållanden. När fasader renoveras är det alltid viktigt att fråga sig hur huset ursprungligen såg ut. På senare år har det blivit allt vanligare att försöka återskapa utseendet på hus som ändrat karaktär under tidigare renoveringar. Inför ett sådant projekt är det lämpligt att kontakta kommunen och diskutera vad man vill uppnå och hur det skall gå till. Det finns en stor risk att man skapar fasaddekor som inte har särskilt mycket att göra med den lokala byggnadstraditionen. Äldre hus är ofta stramt och elegant formgivna med utsmyckningar på ställen där de förhöjer husets skönhetsvärden. Fasadens proportioner och dess utsmyckning samspelar.

Målning och färgsättning

I den äldre bohuslänska bebyggelsen är det två färgtyper som dominerar – rödfärg och linoljefärg. Man började måla husen relativt sent; under 1800-talets första hälft kom rödfärgen och femtio år senare oljefärgen. Tidigare hade husen varit omålade eller bestrukna med silltran eller tjära. Rödfärgen är en typ av slamfärg. Denna färgtyp passar bra på ohyvlad eller väderbiten träpanel. Färgen är billig och lätt att använda. Underarbetet är mycket enkelt. Ingen skrapning krävs utan lös färg borstas bort med en grov borste före strykningen. Rödfärgen åldras vackert; den flagnar inte utan kulören mattas successivt av. Rödfärg köps i pulverform och blandas med ljummet vatten. Linolja och såpa kan tillsättas för att få färgen mindre smetig. I handeln finns även färdigblandad rödfärg.

Oljefärgen var från början exklusiv; med färgen markerades det ökade välståndet som följde på fiskets och stenhuggeriets uppgång. Influenserna hämtades bl.a. från norska Sörlandet. Här finns en ljus, medelhavsinspirerad färgtradition som togs till Norge av sjömän och handelsresande. I Bohuslän ledde detta till ljusa färger på husen; vitt, grått, ljusgult och beige var populära färger under 1800-talets andra hälft. Ibland målades fönsterbågar, foder och snickeridetalljer med en kontrasterande färg såsom mörkt röd, grön, ockragul eller brun, ibland valdes kulörer som låg närmare fasadfärgen. Att kustsamhällellenas hus uteslutande var ljus målade stämmer dock inte. Engelskt röd, guldockra och olika gröna nyanser existerade parallellt med det ljusa färgmodet. Under 1910-talet fick nationalromantiken visst genomslag och vissa hus målades bruna eller djupt röda. Här hör färgsättningen samman med husens arkitektoniska utformning som skiljer sig kraftigt från de samtida dubbelhusen.

När vi sköter fasaderna på gamla hus är det viktigt att vi väljer rätt färgtyp och kulör. Det är lämpligt att noggrant diskutera saken med fackmän innan något ingrepp görs. Idag finns ett rikt utbud av plastfärger, t.ex. vattenbaserade latex- och akrylatfärger. Dessa färger skall man undvika på hus som ursprungligen varit målade med oljefärg. Motiven till detta är både praktiska och estetiska. Plastfärgen drar åt sig mer vatten än den avger vilket gör att fukt kan samlas i fasaden med röta som följd. Linoljan, å sin sida, tränger in i träet och gör det starkare och mer väderbeständigt. Dessutom har plastfärgen en matt yta

som inte är lika ”levande” och vacker på äldre hus som linoljefärgens. Olika typer av alkydfärger (vissa med tillsats av linolja) är vanliga alternativ till ren linoljefärg. Dessa är att föredra framför plastfärger på äldre hus. Dagens oljefärger har en lägre tillsats av tungmetaller än för några decennier sedan, t.ex. har tillsatsen av bly helt tagits bort. Detta gör att färgen har kortare livslängd och att alger har lättare att börja växa. Även plastfärgen är beroende av gifttillsatser för att hålla algangrepp borta. Dagens plastfärger ger alltså också problem med alger. Finsågade fasader som målats med plastfärg kan med visst arbete rengöras. Det är dock mycket viktigt att all plastfärg avlägsnas innan ny linoljefärg stryks på, alternativt att för ändamålet lämplig grundfärg används.

Ljusa linoljefärgsmålade fasader i Hunnebostrand. Tillsammans skapar kulörerna en vacker och enhetlig färgskala.

Sjöbodar i Fisketången målade med rödfärg. Stenen, vattnet och byggnaderna skapar en vacker helhet. Den mörka rödfärgen, kombinerat med vita linoljefärgsmålade detaljer, vilar på en gammal bohusslänske färgradition

Vad gäller grova fasader som tidigare varit målade med rödfärg gäller samma sak som för linoljefasader; undvik att byta till plastfärg. I detta fall är målningen i det närmaste oåterkallelig; det är mycket svårt att rengöra en vägg helt från plastfärgen så att rödfärg åter kan användas. Slamfärg kan även fås i andra kulörer, och är alltid att föredra på ohyvlade fasader. Summan av resonemanget är att vi bör fortsätta använda den färg som huset ursprungligen målats med.

Snickeridetaljer

Att utsmycka husen med snickarglädje och annan fasaddekor i trä var en trend som växte fram i slutet av 1800-talet, delvis som ett resultat av ökat välstånd, delvis till följd av sommargästernas estetiska preferenser. Från början köptes snickeridetaljerna färdigtillverkade från sågverk men efterhand växte det fram en lokal kultur där snickarna ritade schabloner som de använde för att ge husen en personlig prägel. Detta gör att vi idag kan tyda in en mycket intressant stilhistorisk utveckling i husens snickeridetaljer. När

vi sköter om fasaderna på äldre hus är dekoren en viktig del. Vid regelbunden skötsel; skrapning, oljning och ommålning, kan träet hålla sig i god kondition länge. Rötskadade delar kan i regel kopieras och bytas ut utan att det estetiska uttrycket försämras.

En välskött veranda med traditionell snickarglädje.

Under 1900-talets olika stilmässiga uppfattningar har snickeridetaljerna på många hus förvanskats. Vid många renoveringsprojekt ställs vi idag inför möjligheten att rekonstruera dekor som tidigare gått förlorad. Detta är en intressant uppgift som dock är svårare än vad många tror. Skall vi dekorera ett äldre hus gör vi bäst i att först noggrant gå igenom husets historia. Är byggnaden från 30-40-talet har den antagligen aldrig haft någon dekor. Är den från 20-talet var antagligen den ursprungliga dekoren enkel. Det är lätt att falla för frestelsen att klä hus i sirlig snickarglädje som aldrig funnits, och som helt saknar stilhistorisk autenticitet. Detta bör vi vara försiktiga med. På dubbelhus som ursprungligen byggdes för den bofasta befolkningen är snickarglädjen i regel inskränkt till detaljer kring tak, fönster och verandor. Exklusiva sommarresidens och köpmanshus (av den typ man i Sotenäs främst hittar på Smögen) kan vara mer rikligt utsmyckade, t.ex. med dekor på gavelspetsar, hörnkonsoler, under taksprång, på fönster- och dörrömfattningar, som taklister och runt verandastolpar. Äldre enkelhus saknar oftast helt snickarglädje. **Genom att studera gamla fotografier och originalritningar kan vi skapa oss en uppfattning om hur snickerierna ursprungligen sett ut. Bildarkivet i Hunnebostrand och Kungshamns bibliotek har ett rikt bildmaterial vi kan ta del av.**

Fönster

I äldre hus spelar fönstren en stor roll för den arkitektoniska gestaltningen. Gamla fönster skänker boendet stora mervärden och har i regel mycket lång livslängd. Solljus som strilar in genom ett profilerat originalfönster med handblåst glas kan inte jämföras med ljus som faller in genom ett modernt aluminiumfönster. Fönsterbågarnas proportioner och spröjsindelning spelar dessutom en mycket viktig roll i husens fasaduttryck. Spröjsindelningen skapades ursprungligen för att kunna hålla samman små glasrutor i en större båge. Tekniken att göra större fönsterrutor kom först i slutet av 1800-talet. Av de riktigt gamla fönstren med många små fyrkantiga rutor finns idag inte många kvar. Däremot finns gott om välbevarade fönster från mitten av 1800-talet och framåt. Det sexdelade fönstret är ett klassiskt 1800-talsfönster. Det följer i regel det gyllene snittets proportioner och återfinns på såväl trähus i Bohuslän som på stenhus i storstäderna. På 1890-talet kom det korsformade fönstret med samma proportioner på fönstret. Från 1920-talet fram till 1940-talet dominerade tvåbågade fönster utan tvärspröjs.

De senaste decennierna har det blivit mer och mer populärt att sätta plastspröjs utanpå fönstren. Här är det inte frågan om att dela in fönstren i olika rutor, utan spröjsarna hängs på som dekor. Ofta följer inte indelningen några klassiska proportioner, de hängs som ett rutnät på fönstret och anpassar sig efter dess form. Denna typ av fönster är vanlig på typhus som lånat delar av sitt utseende från äldre hus.

Tre exempel på fönster. Det första är ett sexdelat fönster från 1800-talets andra hälft, det andra ett korsfönster från sekelskiftet 1800-1900. Klassiska fönstertyper som följer gyllene snittets proportioner. Det sista fönstret är ett modernt aluminiumfönster med plastspröjs. Skall vi efterlikna äldre fönster måste vi respektera proportionerna!

Äldre fönster tillverkades så gott som undantagslöst av utvalt kärnvirke. De är lätta att underhålla och har mycket lång livslängd. Vid renovering av gamla fönster räcker det med att byta ut de rötskadade delarna, oftast spröjsarna och bågens undre del. Skrapa loss gammalt kitt och kitta om runt båge och spröjs. Måla om bågarna med linoljefärg. Använd rikligt med linolja och färg, det återvitaliserar träet och hindrar röta och sprickbildningar. Behöver enstaka fönster bytas helt är det vettigt att låta en fönsterhantverkare specialtillverka en kopia av det gamla. När vi renoverar gamla hus är det viktigt att tänka på just fönstrets proportioner. Nya standardfönster har sällan samma proportioner som gamla och fel insatta kan de förstöra utseendet på hela fasaden. Måttbeställning behöver heller inte bli dyrare.

Grunder

De äldre timrade husen byggdes på kallmurade grunder, d.v.s. grunder av staplade, flata stenar, där hörnstenarna bär upp huset. Under spis och murstock lades också en bädd av sten. De äldsta grunderna är ofta mycket låga. De tar upp ojämnheter i marken och varierar därför så gott som alltid i höjd. Ibland har man sett till att få en liten matkällare under huset. Grundmuren byggdes ofta dubbel med fyllning av jord mellan murarna. Grunderna började så småningom byggas högre, muras och fogas med kalkbruk. När stenindustrin växte sig stark i slutet av 1800-talet, blev det allt vanligare med huggen granit. Stenen lades i skift och fogades med bruk. Utrymmet under huset utnyttjades mer och mer. Så småningom blev det vanligt med en hel källarvåning, inte sällan med en extra lägenhet.

Grunderna till husen i kustsamhällena är i regel bra, eftersom de för det mesta är byggda direkt på berget och därför inte varit utsatta för stora sättningar eller fuktskador. En gammal kallmurad grund kan repareras genom att man kilar eller murar in lossnade stenar. För husets stabilitet är det mest väsentliga att hörnstenarna ligger bra. På Sotenäs är det vanligt med oputsade grunder. Detta är såväl vackert som lättskött. Är grunden fogad och putsad med ofärgat kalkbruk bör man även i fortsättningen använda sig av den metoden. En grund som putsats med cement- eller KC-bruk kan vara mer svårskött. Cementen är stel och kan lossna i stora bitar på grund av husets naturliga rörelser. Används cement- eller KC-bruk till fogning kan sprickor i det stela bruket leda till att vatten leds in i grunden med frostsprängning som resultat.

De oputsade stengrunderna spelar en viktig roll för upplevelsen av de äldre samhällena. Mötet mellan grunden och panelen skänker husen harmoniska fasader och visar att Sotenäs är gammal stenbuggarbygd.

På många äldre hus löper en kraftig lutande ”vattbräda” i panelens nederkant. Denna syftar till att skydda grunden från vittring och frostsprängning till följd av vattenstänk och avrinning. Vattbrädan ger även husen ett karakteristiskt utseende åt husen som får en markant övergång mellan fasaden och grunden.

Vad gäller allmän skötsel av gamla grunder är varsamhet att rekommendera framför stora förändringar. Såväl skönhetsmässigt som konstruktionsmässigt vinner man på att bibehålla den gamla grunden. Är grunden bara väl ventilerad och står på berg finns i regel inga anledningar att förändra konstruktionen. Vid tillbyggnader är det viktigt att tillse att mötet mellan ny och gammal grund fungerar. Då gamla hus rör sig måste anslutningen utföras så att sprickbildningar undviks. Vid större tillbyggnader är det ofta lämpligt att klä den nya grunden i granit för att anpassa till det befintliga utseendet.

Tak

Taken är en mycket viktig del av kustsamhällenas karaktär. Att blicka ner över ett tätt samhälle och se den täta byggnadsmassan med sina flacka tegelklädda sadeltak är en vacker och mycket lokaltypisk upplevelse. Rött tegel har länge varit helt dominerande som takmaterial i norra Bohuslän. Enkupigt tegel blev vanligt i början av 1800-talet. Idag är det ovanligt – det förekommer mest på enkelhus och uthus och sjöbodrar. Vid sekelskiftet kom det tvåkupiga teglet i bruk. Det sätter en stark prägel på husen och går ofta inte att byta mot något annat material om man skall bibehålla den genuina karaktären.

När vi idag underhåller taken på husen är detta viktigt att ha i åtanke. Äldre lertegel är vanligtvis av god kvalitet och har mycket lång livslängd. När taket är dåligt är det ofta underlaget som behöver bytas, inte teglet. I många fall går det gamla teglet att bevara och

komplettera med nytt när pappen är bytt och rötskadade läkt är åtgärdade. Betongpannor bör undvikas då de passar dåligt i miljön. Både en- och tvåkupigt tegel finns idag att köpa. Tegel åldras vackert och nya kupor smälter snart in. Tänk dock på att lertegel ändrar form. Pannorna bör märkas upp så att de hamnar på samma ställe som innan omläggningen. Papp förekommer som taktäckning på uthus, verandor och förstugor. Takkupor, trapphus och större verandor bör ha tegelklädda tak alternativt falsade plåttak.

Äldre takpannor och skorstenar bär på stora estetiska kvaliteter

Taklandskapet ger kustsambällena en enhetlig och vacker inramning. Det skall vi vara rädda om.

Skorsten, vindskivor och takfot är också viktiga för takets karaktär. Äldre hus har ofta en vacker murad skorsten. Om den måste muras om bör man behålla det ursprungliga utseendet. Plåt kan, ovarsamt använt, förstöra utseendet på en äldre skorsten. Idag är det vanligt att använda plåt runt skorstenens nederdel och på vindskivornas täckbrädor. Plåten vid skorstenen bör då vara tegelröd och plåten på täckbrädan ha samma färg som vindskivan.

Interiörer

När det gäller skötseln av interiörer ställer samhället inga krav. Är man intresserad av traditionell bohuslänsk arkitektur är dock skötseln av husens insida lika viktig som utsidan. I äldre hus finns rumsliga kvaliteter som inte går att återskapa vid nyproduktion. De äldre husens planlösning; ofta med vackra kvadratiska rum, höga fönster, hantverksmässigt utförda trägolv, fönsternischer, fotlister, stuckaturer m.m. bär på sådana estetiska värden att det både ur ekonomisk och kulturhistorisk synvinkel är lämpligt att bevara dem intakta. Konkret innebär detta att inte slå ut väggar, ta bort originaldörrar eller riva ut snickerier; kort sagt att bibehålla originalkaraktären. Köper vi

ett äldre hus med sliten inredning bör vi tänka oss noga för innan vi river ut något. Lite färg och nya tapeter kan göra underverk för intrycket. Renoverar vi ett hus hamnar vi ofta i situationer där gamla interiörer ställs mot moderna krav. Detta gäller i synnerhet kök och badrum. Ofta krävs dock inga radikala grepp. Med lite planering kan vi i regel behålla spiskåpor, vedspisar och väggfast köksinredning utan att göra avkall på moderna boendekrav. För att göra detta på bästa sätt krävs kunskap om traditionella material och tekniker. På samma sätt som med fasader gäller att fortsätta måla trädetaljer med originalfärgen; i flesta fall linoljefärg. Spegeldörrar rör på sig och för att undvika sprickor i färgen kan man plocka isär dörrarna och måla de olika delarna för sig. Detta kräver dock stor hantverksskicklighet. Både ytterdörrar och innerdörrar bör ersättas med likadana om de är så dåliga att de måste bytas ut. Riktigt gamla ytterdörrar kan vara klädda med stående eller snedställd panel. Spegeldörrar blev vanliga i slutet av 1800-talet. För värmeisoleringens skull kan det vara lämpligt att låta tillverka avtagbara ytter- eller innerdörrar för vinterbruk. Det kräver förvisso en del arbete att renovera gamla interiörer, men när arbetet är färdigt är det löpande underhållet litet och vi har fått ett boende med stora kultur- och skönhetsvärden.

Välbevarade interiörer har stora estetiska värden. Kakelugnar, väggfasta kökskåp och trägolv är kvaliteter som inte går att återskapa vid nyproduktion.

Trädgårdar

Trädgårdarna spelar en viktig roll för upplevelsen av de äldre husen. I kustsamhällenas äldre delar har det ofta inte förekommit trädgårdar från början. Här har tomtindelningen skett långt efter att husen byggdes vilket gör att det ställs höga krav på den som idag sköter marken. Det lummiga villaidealet med gräsmatta, häckar och skyddade uteplatser går inte att uppnå, istället är det andra kvaliteter som ställs i fokus. Eftersom 1800-talshusen ofta är byggda direkt på berget, utan sprängningar, är det vanligt med granithällar i direkt anslutning till husen. Dessa vackra och lättskötta partier kan med fördel kompletteras med planteringar i jordfyllda skrevor. Rosor, syren, fläder och oxel är exempel på träd och buskar som till sin karaktär passar väl in kustsamhällena. Vintergröna buskar och barrträd, t.ex. gran, tall, cypress och tuja passar i regel dåligt.

BYGG MED KÄNSLA – *Vård av äldre hus*

Med sin kompakta barrskrud förtar de karaktären i samhällena och skapar slutna, mörka trädgårdar. Exempel på blommor som traditionellt varit vanliga i kustsamhällena är: ringblomma, solros, kaprifol, luktärt, lökväxter (tulpan, påsklilja, pingstlilja, snödroppe, krollilja), akleja, löjtnantshjärta, stockros och lavendel.

Som tidigare nämnts är det viktigt att behålla öppenheten mellan husen. Eftersom utrymmena i regel är små är det bra om man inte ”täpper igen” med höga staket och kompakt växtlighet. Diskret utformade uteplatser på marken är i de allra flesta fall att föredra framför trädäck och okänsligt utformade verandor.

Trädgårdar från 1920-talet och framåt är ofta helt annorlunda. På 1920-talet började man att reglera fastigheter och anlägga tomter. Vid denna tid kom alltså de privata trädgårdarna till kustsamhällena. Till skillnad från tidigare arbetade man nu med terrasser och gräsmattor. Tomterna är vanligtvis små och växtligheten gles. I områden som är byggda mellan 1920-talet och 1960-talet finns större möjligheter att skapa insynsskyddade uterum. Dock bör man respektera kopplingen mellan gatan, trädgården och husen och undvika tät växtlighet och opropotionerliga verandor.

Lätt växtlighet som syren, rosor och fruktträd passar väl in i de täta miljöerna. Ett högt staket eller en granbäck hade ”täppt till” ett trädgårdsrum som detta.

Små detaljer skapar stora kvaliteter. Ett väl utformat staket med smala ribbor passar perfekt till en blommande syrenbuske.